

Książka ewangelicka w 2017 roku

Publikacje wydane w Roku Reformacji wraz z zestawieniem bibliograficznym

Ubiegłoroczny Jubileusz Reformacji był okresem szczególnym ze względu na bogactwo opublikowanych książek. W jubileuszowym czasie miał miejsce prawdziwy wysyp publikacji o tematyce protestanckiej, nawiązujących przede wszystkim do reformacyjnych wydarzeń rozpoczętych przybiciem 95 tez przeciwko odpustom na drzwiach wittenberskiego kościoła. Okrągła rocznica upamiętniająca to wydarzenie (uznawane za początek Reformacji) stworzyła jednocześnie okazję do przypomnienia sylwetki Lutra, twórcy nowych teologicznych podstaw wiary, które doprowadziły do ukonstytuowania nowego Kościoła, z czasem do religijnej różnorodności w zdominowanych przez katolicyzm krajach Europy. Wraz z jubileuszowymi wydarzeniami zainicjowanymi nie tylko przez ewangelików, ale także instytucje nauki czy kultury, wydanych zostało wiele cennych książek, albumów, prac historycznych, tytułów nawiązujących do protestanckiej przeszłości i dziedzictwa protestantów nagromadzonego w ciągu wieków. Wydane prace ukazały przede wszystkim dzieje pierwszych Kościołów ukształtowanych w wyniku XVI-wiecznych ruchów reformacyjnych zapoczątkowanych przez Lutra, kontynuowanych przez kolejnych religijnych myślicieli i teologów, w tym Jana Kalwina, którego poglądy stworzyły podwaliny pod rozwój Kościoła ewangelicko-reformowanego (kalwińskiego), popularnego szczególnie wśród polskiej szlachty w początkowym okresie jego istnienia. W refleksji historycznej nie pomijano również innych odłamów protestantyzmu, w tym arian czy braci czeskich, którzy także zostawili swój ślad na rodzimej przeszłości. Można podkreślić, że rocznicowy czas kierował uwagę ku wielowyznaniowości dawnej Rzeczypospolitej, ku refleksjom nad ówczesnym rozwojem kultury, piśmiennictwa, a także innych dziedzin współtworzonych przez protestantów na przestrzeni stuleci.

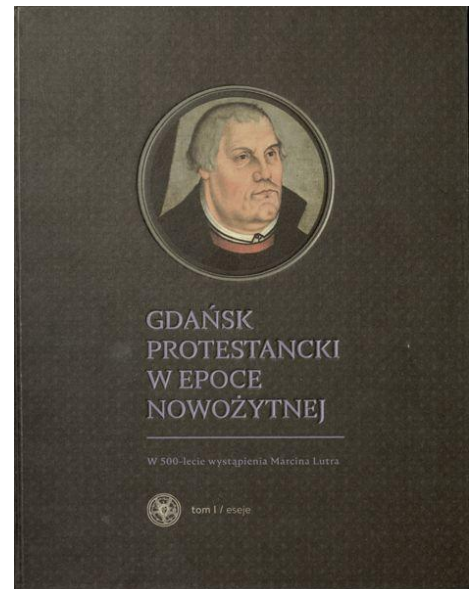
Prezentowane w załączeniu zestawienie bibliograficzne obejmuje wydawnictwa opublikowane w 2017 roku, dotyczące 500 lat trwania luteranizmu na ziemiach polskich, z uwzględnieniem protestanckiej różnorodności nieodłącznie związanej z przeszłością. Tytuły zostały zebrane w wyróżnionych grupach tematycznych. Warto zaznaczyć, że wzorem bibliografii ewangelickich za wcześniejsze lata¹ utrwaliły się pewne tematyczne ścieżki widoczne także w publikacjach rocznicowych – od historii Kościoła, parafii, poprzez sylwetki ewangelików, po opracowania teologiczne, kazania czy literaturę konfesyjną. Wydawnictwa 2017 zdominowane jednak zostały przez tematykę jubileuszową, w nawiązaniu do reformacyjnej przeszłości, prac o Lutrze czy badawczego spojrzenia na dziedzictwo Reformacji. Można również wskazać, że wiele spośród zamieszczonych w bibliografii pozycji zostało omówionych na stronie internetowej Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego, zainteresowani mają możliwość zapoznania się z recenzjami prezentowanych książek w serwisie PTEw (<http://www.ptew.org.pl/sekcje/recenzje/>), ale także na stronach wydawców czy na łamach prasy luteranckiej, w tym w kolejnych numerach „Ewangelika”, wydawanego przez diecezję katowicką.

Pierwszą z prezentowanych grup stanowią publikacje najbardziej okazałe – katalogi wydane przez placówki muzealne czy naukowe, towarzyszące jubileuszowym wystawom, których celem było zaprezentowanie szerszej publiczności kulturowego dziedzictwa

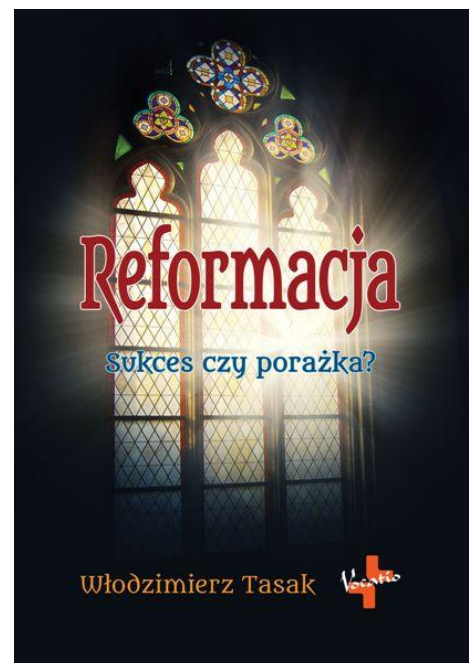
¹ Zob.: A. Sokół, *Ewangelicka bibliografia za rok 2014*, „Ewangelik” 2016, nr 1, s. 87-91; *Bibliografia luterancka za 2015 rok*, strona PTEw: http://www.ptew.org.pl/wp-content/uploads/2017/12/bibliografia_luteranska_2015.pdf [dostęp 30.09.2018] (także jako: *Ewangelicka bibliografia za 2015 rok*, „Ewangelik” 2016, nr 3, s. 73-77); A. M. Sokół, *Bibliografia luterancka za 2016 rok*, strona PTEw: http://www.ptew.org.pl/wp-content/uploads/2017/11/bibliografia_luteranska_2016.pdf [dostęp 30.09.2018] (także jako: *Bibliografia ewangelicka za 2016 rok*, „Ewangelik” 2017, nr 4, s. 100-105); wcześniejsze wydawnictwa o tematyce ewangelickiej zob.: A. M. Sokół, *Polska książka ewangelicka po 1989 roku*, Katowice 2016.

polskich ewangelików, zgromadzonego w archiwalnych, parafialnych oraz zbiorach prywatnych. Warto przy tym podkreślić, że muzea, archiwa oraz biblioteki w wielu miastach polskich zorganizowały wystawy z okazji jubileuszu Reformacji, w tym jedną z największych przygotowało Muzeum Śląskie w Katowicach. Wystawa „Wszystko osiąga się przez nadzieję...” przybliżyła zwiedzającym duchowość, piśmiennictwo, osiągnięcia edukacyjne po zaangażowanie ewangelików w sprawy narodowe, ukazując tym samym bogactwo luteranckich tradycji pielęgnowanych na Śląsku². Katalogi towarzyszące wystawom opublikowały muzea w Gdańsku, Wrocławiu czy Toruniu, własną ekspozycję zaprezentowała Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie czy Archiwum Państwowe w Opolu. To zarazem wydawnictwa albumowe, bogato ilustrowane, wzbogacone tekstami uznanych badaczy protestanckiej przeszłości; pośród nich wymienić można niezwykle okazale wydany 2-tomowy album *Gdańsk protestancki w epoce nowożytnej* (T. 1, *Eseje*, T. 2, *Katalog*), ukazujący bogactwo przetrwałej sztuki protestanckiej będącej świadectwem przeszłości współtworzonej do 1945 roku przez gdańskich ewangelików. Wrocławski Oddział Muzeum Narodowego opublikowanym katalogiem przypomniał dzieje malarstwa związanego z miastem, nawiązującego do twórczości najbardziej uznanego malarza Reformacji Lucasa Cranacha starszego (*Moda na Cranacha*, pod red. Ewy Houszki i Marka Pierzchały)³. Dokumenty i archiwalia ukazujące protestanckie wątki w dziejach stolicy mogły ujrzeć światło dzienne dzięki Bibliotece Uniwersyteckiej (*Czytaj i osądz czystym sercem. Wystawa ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie...*, red. naukowa i koncepcja Joanna Milewska-Kozłowska), a ewangelicką kulturę Torunia zapisaną w przetrwałych dziełach piśmienniczych oraz malarskich przedstawia katalog, który towarzyszył ekspozycji udostępnionej w Muzeum Okręgowym w Toruniu (*Reformacja w Toruniu. Wpływ kultury ewangelickiej na rozwój miasta*, red. Joanna Arszyńska, Liliana Lewandowska i Aleksandra Mierzejewska). Wydane katalogi przypominały protestancką przeszłość wielu regionów w kraju, służąc także wizualnemu poznawaniu lokalnych tradycji konfesji, także edukacyjnych, kulturowych czy obyczajowych ukształtowanych przez Reformację.

Liliana Lewandowska i Aleksandra Mierzejewska.

Publikacje ujęte w zestawieniu w różny sposób nawiązują do świętowanego jubileuszu – poprzez przypomnienie historycznych wydarzeń, prezentację kulturowego dziedzictwa Reformacji, a także różnorodność refleksji nad jej znaczeniem oraz konsekwencjami, które wywołały zainicjowane zmiany w wielu wymiarach ludzkiej aktywności, nie tylko na płaszczyźnie religijnej, ale także społecznej, kulturowej czy państwowej. Wśród wydanych pozycji są prace autorskie, jak też opracowania zbiorowe stanowiące pokłosie konferencji naukowych, sesji czy innego rodzaju spotkań podejmujących tematykę Reformacji. Warto dodać, że wiele placówek naukowych zorganizowało w 2017 roku rocznicowe konferencje, podczas których badacze i znawcy protestantyzmu zastanawiali się nad wymiarem zmian, które wniosła Reformacja, w jaki sposób zmieniła myślenie o świecie, człowieku i wierze, jak ukształtowana w jej wyniku religijna różnorodność wpłynęła na rzeczywistość. Toteż wśród prezentowanych książek można wymienić zbiorowe opracowania pokonferencyjne – *Dziedzictwo kulturowe Reformacji w perspektywie polskiej i europejskiej* (Kraków 2017), *Dziedzictwo Reformacji. Wymiar społeczno-kulturowy* („Studia Socjologica” 2017), a także pozycje autorskie, do których

² Zob. sprawozdanie z otwarcia wystawy: A. M. Sokół, *Otwarcie wystawy „Wszystko osiąga się przez nadzieję...” Kulturowe dziedzictwo Reformacji na Śląsku w Muzeum Śląskim*, „Ewangelik” 2017, nr 4, s. 85-88.

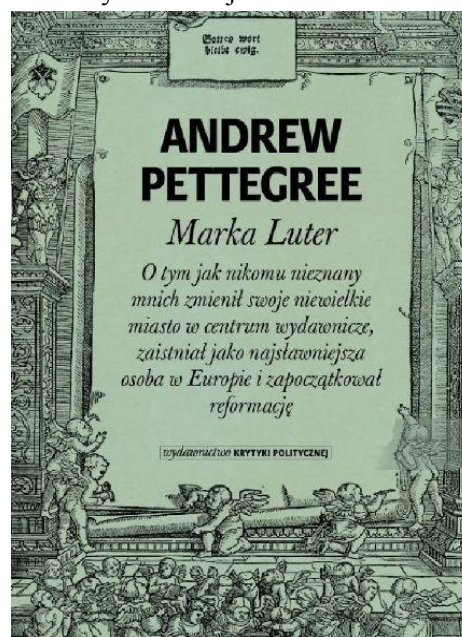
³ Zob. relacja z otwarcia wystawy „Moda na Cranacha”: A. Augustyn, *Moda na Cranacha [wywiad]*: http://www.ptew.org.pl/wp-content/uploads/2017/10/rec_dziobek_przewodnik.pdf [dostęp 5.10.2018].

należy książka o prowokującym do refleksji tytule – *Reformacja. Sukces czy porażka?* (Warszawa 2017). Sytuując Reformację na tle rozwoju chrześcijaństwa Włodzimierz Tasak zwraca uwagę na podejmowane już w przeszłości próby odnowy Kościoła, będące zapowiedzią zmian, które nieuchronnie musiały nadejść. Z punktu widzenia swojej protestanckiej tożsamości autor zastanawia się, na czym polegał fenomen Reformacji? Jakie uwarunkowania zadecydowały o powodzeniu wszczętej przez Lutra rewolty przeciwko Kościołowi? Czy Reformacja uratowała Kościół podlegający władzy papieża? Czy Polska mogła stać się państwem protestanckim?

W Roku Reformacji nie zabrakło szczególnego zainteresowania sylwetką Lutra, jego życiem, działalnością oraz sformułowaną myślą teologiczną przetrwałą w jego pismach. Na polskim rynku wydawniczym pojawiły się nowe opracowania poświęcone Lutrowi, autorstwa polskich, jak i zagranicznych historyków, ukazujące wizerunek Reformatora w świetle najnowszych badań i odświeżonych interpretacyjnych koncepcji dotyczących jego działalności. Na szczególną uwagę zasługują prace tłumaczone, w tym biografia ks. Marcina Lutra pióra uznanego niemieckiego historyka prof. Heinza Schillinga – *Marcin Luter. Buntownik w czasach przelomu* (Poznań 2017). Książka została zarekomendowana czytelnikom na specjalnej stronie poświęconej jubileuszowi Reformacji (luter2017.pl)⁴, a w zamieszczonym prezentującym komentarzu możemy przeczytać: „W swojej błyskotliwej biografii autor wnika głęboko w życie Reformatora, pokazując go jako człowieka o trudnym, pełnym sprzeczności charakterze, który dzięki swej potężnej woli wprawdzie zmienia świat, ale pod wieloma względami czyni to inaczej, niż początkowo zamierzał”. Losy opisywanego bohatera autor przedstawia na tle wydarzeń religijnych, politycznych oraz kulturowych, które towarzyszyły reformacyjnemu ruchowi torując zarazem drogę do uprawomocnienia odmiennych poglądów religijnych od panujących, do ugruntowania protestantyzmu i różnorodności wyznaniowej.

Warto również wspomnieć o wydanym „w przeddzień” jubileuszowych obchodów opracowaniu biograficznym *Marcin Luter. Prorok i buntownik* (Łódź 2016) autorstwa Lyndal Roper, australijskiej badaczki dziejów Reformacji, która podjęła własną próbę zrozumienia Lutra. Jak podkreślają recenzje, książka jest spotkaniem z bohaterem zdemitologizowanym, „nie symbolem, ale żywym człowiekiem”, osobowością ukazaną na szerokim tle społeczno-religijnym rzutującym jednocześnie na powodzenie Reformacji. Zarówno postaci Reformatora, jak i prezentacji jego dorobku, służy błyskotliwa w swej narracji pozycja angielskiego historyka, wykładowcy jednego z najstarszych szkockich uniwersytetów – *Marka Luter. Rok 1517, druk i początki Reformacji* (Warszawa 2017). Andrew Pettegree przedstawia, w jasny sposób Marcin Luter wpłynął na losy XVI-wiecznego drukarstwa stając się najbardziej poczytnym autorem w swoich czasach. Dzięki lekturze książki *Marka Luter*⁵ poznajemy specyfikę druków sygnowanych imieniem Reformatora, ale także jego losy ukazane w nieznanym dotąd świetle, postrzegane poprzez pryzmat opublikowanych książek, prac teologicznych, kolejnych rozpraw i przekładów⁶. To wizerunek Lutra prezentowany w kontekście jego dorobku piśmienniczego, w kontekście również ówczesnego drukarstwa, jak się okaże, pozostającego na usługach nowej konfesji.

W kręgu jubileuszowego zainteresowania Lutrem sytuuje się kilka własnych inicjatyw publikacyjnych, choć nie zawsze popartych obiektywną oceną postaci Reformatora poddawanego szczególnej krytyce przez autorów katolickich. Wszystkie publikacje pozostają jednak świadectwem wzmożonego zainteresowania tematyką reformacyjną prezentując zarazem różnorodność wyznaniowego postrzegania wydarzeń przypominanych z okazji świętowanej rocznicy.

⁴ Zob.: <http://luter2017.pl/heinz-schilling-marcin-luter-buntownik-czasach-przelomu-biografia-reformatora-polskim-przekladzie/> [dostęp 30.09.2018].

⁵ Zob. recenzja książki: http://www.ptew.org.pl/wp-content/uploads/2017/07/rec_tasak_reformacja.pdf [dostęp 5.10.2018].

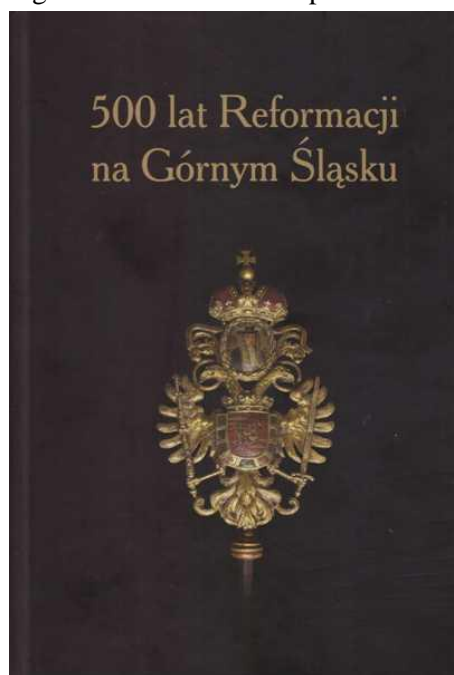
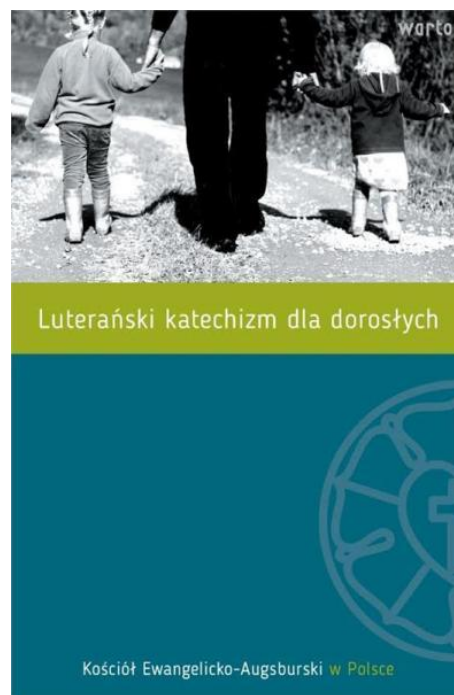
⁶ Na temat polskiej dostępności Lutra zob.: A. Sokół, *Polskie przekłady pism Lutra*, strona PTEw: http://www.ptew.org.pl/wp-content/uploads/2017/06/sokol_przeklady-lutra.pdf [dostęp 30.09.2018].

Poza biograficznymi ukazały się pozycje przybliżające polskim czytelnikom duchową spuściznę Lutra, w tym *Drogowskazy chrześcijanina na każdy dzień* (Dzięgielów 2017), kolejne już polskie wydanie tego popularnego w Niemczech wyboru z pism Reformatora (w tłumaczeniu Stefana Koziela z krakowskiej parafii ewangelickiej). Do lektury tekstów w kolejnej już części cyklu zachęca również dr Jerzy Sojka z Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. Autor koncentruje naszą uwagę na teologicznej wymowie pism Lutra, zgodnej z duchem epoki, odczytywanych na tle wydarzeń towarzyszących poczynaniom i działalności Reformatora (*Czytanie reformatora. Marcin Luter i jego pisma*. T. 2)⁷.

Rodzimą tematykę związaną z tematem prezentują tytuły dotyczące historycznego, jak i współczesnego wizerunku Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce, organizacyjnie sięgającego XIX-wiecznego odrodzenia ewangelicyzmu na terenach Królestwa Polskiego, przebudowującego swoje oblicze po każdej z wojen, które zmieniały stosunki wyznaniowe na terenie państwa polskiego. Wszystkim zainteresowanym można polecić *Luterański katechizm dla dorosłych* (Dzięgielów 2017), który zawiera „summę” wiedzy na temat funkcjonującego współcześnie Kościoła luterańskiego w Polsce, uwzględniając jego teologiczne zakorzenienie w przyjętych zasadach wiary, tradycje liturgiczne, edukacyjne, ekumeniczne, po inne zaprezentowane formy aktywności oraz tradycje polskich ewangelików, ukazane także w wymiarze współczesnym. Publikacja wydana przez „Warto”, przy współudziale duchownych i teologów, może z powodzeniem służyć ugruntowaniu wiedzy na temat własnej konfesji, przybliżając również wizerunek Kościoła wszystkim postronnym zainteresowanym tematem.

Z inicjatywy Głównego Urzędu Statystycznego wydana została rocznicowa publikacja poświęcona dwóm ewangelickim Kościołom funkcjonującym w Polsce – luterańskiemu i ewangelicko-reformowanemu. Książka *500 lat Reformacji w Polsce* (Warszawa 2017), przygotowana została przy współpracy autorów z obu prezentowanych Kościołów, w tym historyków, znawców tematyki reformacyjnej czy kulturowego dziedzictwa ewangelików na ziemiach polskich. Na kartach publikacji przedstawiona została przeszłość obu Kościołów, a także obecne ich oblicze, także w ujęciu statystycznym dzięki gromadzonym przez GUS informacjom o wyznaniach i wyznawcach. Rocznicowa pozycja przedstawia jak najbardziej aktualną wiedzę o polskich ewangelikach, o dwu ewangelickich wspólnotach odwołujących się do dziedzictwa XVI-wiecznej Reformacji.

Tradycyjnie już ukazały się publikacje dotyczące konfesyjnej przeszłości regionów, historii ewangelików w poszczególnych częściach kraju, w tym różnie kształtujących się losów Kościołów ewangelickich na ziemiach polskich. W tytułowym zestawieniu znajdziemy pozycje poświęcone ewangelicyzmowi śląskiemu, do których należy zbiorowe opracowanie *500 lat Reformacji na Górnym Śląsku* (Katowice 2017), wydane pod redakcją profesorów Wacława Gojniczka i Ryszarda Kaczmarka, po raz pierwszy przedstawiające w sposób całościowy dzieje górnośląskich ewangelików – polskich i niemieckich wiernych pielęgnujących tradycje religijne w obrębie Ewangelickiego Kościoła Unijnego. Dzieje ewangelików na Śląsku stały się tematem kilku książek wydanych w 2017 roku, wraz z okazałym tomem *Umbra transit lux permanent. Ewangelicy na Górnym Śląsku na przestrzeni wieków* (Bytom 2017),

⁷Pierwszy tom cyklu: J. Sojka, *Czytanie Reformatora*, Wisła 2014 (zob. recenzja: http://www.ptew.org.pl/wp-content/uploads/2017/03/rec_sojka_czytanie.pdf [dostęp 30.09.2018]).

przygotowanym przez Muzeum Górnośląskie w Bytomiu. Na kartach publikacji zaproszeni do współpracy autorzy zaprezentują różnorodność tradycji i dorobku ewangelików śląskich, wartego przypomnienia nie tylko z okazji Jubileuszu.

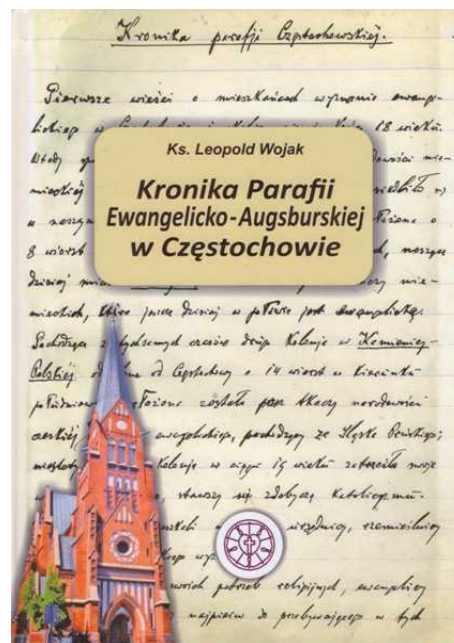
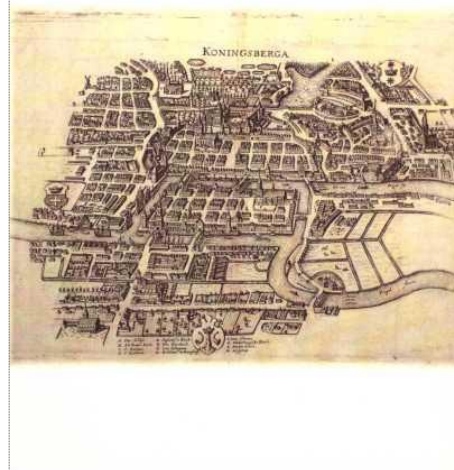
Opublikowane zostały nowe opracowania dotyczące dziejów mazurskich. Pokonferencyjny tom *Reminiscencje Reformacji. Prusy-Mazury 1517-2017* (Olsztyn 2017) przybliżył wątki z przeszłości niewielkiej obecnie luteranńskiej wspólnoty na Mazurach. Opracowanie wydane przez Archiwum Państwowe w Olsztynie (pod redakcją ks. bp. Rudolfa Bażanowskiego i Beaty Waclawik) stanowi pokłosie konferencji, która miała miejsce w dniach 12-13 października 2017 roku w salach Zamku olsztyńskiego, ukazując m.in. wizerunek Lutra zachowany w mazurskim piśmiennictwie, po losy tamtejszych wyznawców pielęgnujących swoją tożsamość w Kościele unijnym. Odrębnym opracowaniem wydanym przez Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego im. Jana Pawła II przypomniana została protestancka przeszłość ziemi lubelskiej, wraz z sylwetkami ewangelików zasłużonych dla miasta, ewangelickich przedsiębiorców, przemysłowców oraz fundatorów miejscowych placówek edukacyjnych, w tym obecnego Zespołu Szkół Ekonomicznych im. A. i J. Vetterów (*Spadkobiercy Reformacji. Ewangelicy w Lublinie i na Lubelszczyźnie (historia, kultura, ekonomia, literatura)*). W publikacji pokonferencyjnej wydanej pod redakcją dr Małgorzaty Grzywacz omówione zostały dzieje ewangelików wielkopolskich, w nawiązaniu do recepcji reformacyjnych haseł w Wielkopolsce, polsko-niemieckich wyznaniowych losów oraz przetrwałego konfesyjnego dziedzictwa w regionie, zagadnień przedstawionych przez prelegentów z różnych ośrodków naukowych (*Reformacja. Europa - Polska - Wielkopolska – Szamotuły. Zbiór studiów*, pod red. M. Grzywacz, Poznań 2017).

Corocznie ukazują się prace poświęcone parafiom. Mniej lub bardziej okazałe wydane książki przypominają o konfesyjnej przeszłości postrzeganej w wymiarze lokalnym, wspólnotowym czy tożsamościowym. Można zaznaczyć, że każda z opublikowanych tego typu pozycji ma swoją własną historię, za każdą stoi trud autorski podjęty celem zgłębiania lokalnej przeszłości, wraz z dotarciem do materiałów archiwalnych, źródłowych czy ocalałych wspomnień. Pośród wydanych znajduje się m.in. monograficzne opracowanie dotyczące parafii tarnogórskiej – macierzystej dla wszystkich kolejnych górnośląskich parafii, utworzonej jako pierwsza (1742) po przyłączeniu Śląska do państwa pruskiego. Książka Marka Panusia *Matka górnośląskich zborów. Parafia ewangelicka w Tarnowskich Górach w latach 1742-1945* (Tarnowskie Góry 2017) przypomina o wspólnotcie, która podobnie jak wiele innych luteranńskich wspólnot na ziemiach polskich współtworzyła lokalną przeszłość, kulturę i miejscowy dobrobyt. Parafia częstochowska upamiętniła własną historię publikując parafialną kronikę autorstwa zasłużonego częstochowskiego proboszcza – ks. Leopolda Wojaka (1867-1962), który służył tamtejszej społeczności wyznawców w ciągu kilkudziesięciu lat swej duszpasterskiej posługi, w tym w trakcie dwóch wojen, a także w okresie powojennym. *Kronika Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Częstochowie* (Częstochowa 2017) wydana pod redakcją Bartosza Kapuścika przybliży czytelnikom zarazem sylwetką kronikarza, duchownego oraz ewangelika zapisanego w dziejach miasta.

Do rąk czytelników trafiły także opracowania dotyczące parafii w Kętrzynie, Rybniku oraz Warszawie, w nawiązaniu do różnie kształtującej się konfesyjnej przeszłości lokalnej. Warszawska publikacja poświęcona została luteranńskiej świątyni wzniesionej w stolicy na fali swobód wyznaniowych przyznanych w XVIII

Reminiscencje Reformacji

Prusy – Mazury 1517–2017

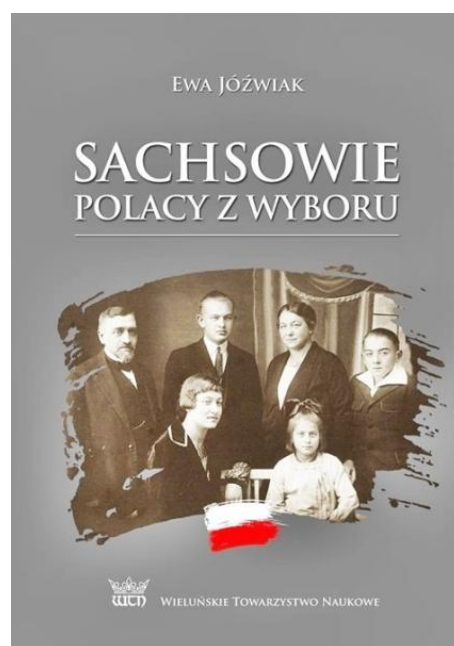
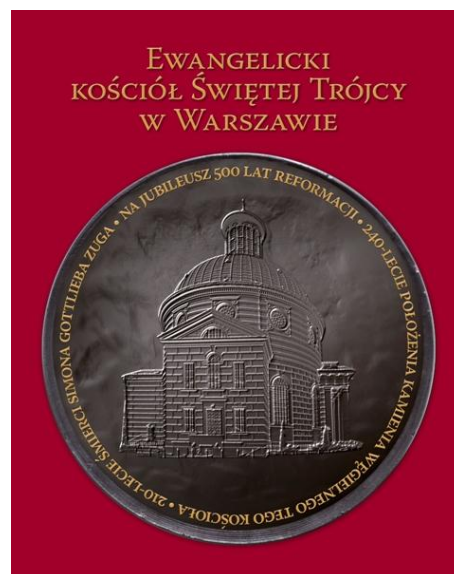

wieku protestantom. Okazała, ilustrowana książka kreśli losy kościoła Św. Trójcy, niegdyś najbardziej reprezentacyjnej budowli stolicy, służącej luterańskiej wspólnoty po dzień obecny.

Kolejne tytuły przybliżają sylwetki ewangelików. Ukazały się m.in. publikacje poświęcone diakonismom, które pełnią w Kościołach ewangelickich służbę na rzecz chorych i potrzebujących. Jedną z pozycji przedstawia postać Matki Ewy, która jest założycielką ośrodka „Ostoja Pokoju” (1892) w Miechowicach, gdzie wszechstronną opieką otaczano sieroty, dzieci i ubogich. Ilustrowany katalog *Anioł Miłosierdzia wśród dymów i mgły. O życiu Matki Ewy z Miechowic* (Katowice 2017), przygotowany przez Izabelę Wójcik-Künel, przedstawia nieznaną dotąd polskim czytelnikom archiwalne fotografie ukazujące różnorodność działań podejmowanych przez ewangelicką diakonię na rzecz podopiecznych, ale po raz kolejny przybliży także jej wizerunek, drogę, która zaprowadziła córkę śląskiego przemysłowca do zorganizowania wielkiego na owe czasy dzieła niesienia pomocy. Można podkreślić, że jest to kolejny tytuł na tle dotychczasowej literatury dotyczącej Ewy von Tiele-Winckler (1866-1930) znanej pod imieniem Matki Ewy, o której pamięć pielęgnowana jest nie tylko w kręgu współwyznawców, ale również w szerszym środowisku lokalnym⁸. Albumowa pozycja *Powołane* (Dzięgielów 2017) przybliży również losy ewangelickich sióstr z Diakonu „Eben-Ezer” w Dzięgielowie, jedynej tego typu placówki w Polsce. Na kartach pamiątkowej księgi poznajemy wielopokoleniowe grono dzięgielowskich diakonis, ich życiorysy utrwalone we wspomnieniach oraz miejsce służby, w nawiązaniu do przedwojennych początków ewangelickiego diakonatu.

Nowe publikacje przypomniły ewangelickich duchownych. Dr Ewa Józwiak w swojej książce *Polacy z wyboru* (Wieluń 2017) przedstawia pastorski ród księży Sachsów, którzy sprawowali posługę w Kościele Ewangelicko-Augsburskim na przestrzeni ponad stu lat ich wspólnej służby, wraz z ostatnim – ks. Jerzym Sachsem (1911-1977), powojennym proboszczem z Mazur, w czasie późniejszym parafii w Turku. Sylwetki ewangelików przypomniły inicjatywy lokalne, w tym dr Kamila Szymańska z Muzeum Okręgowego w Lesznie zaprezentowała czytelnikom postać Martina Adelta, pastora nieistniejącej współcześnie parafii luterańskiej w Śmiglu (K. Szymańska, *Martin Adelt (1685-1772). Z dziejów parafii luterańskiej w Śmiglu*, Śmigiel 2017). Publikacja wydobyła z niepamięci postać ewangelickiego duchownego, zasłużonego również dla miasta, w tym autora pierwszej drukowanej pracy o dziejach Śmigła, stanowiącej w dalszym ciągu uznawane źródła wiedzy o przeszłości. Miejscowych ewangelików, w tym pastorów, ludzi pióra, burmistrzów, upamiętnia jubileuszowa publikacja *10 portretów ewangelików zasłużonych dla ziemi pszczyńskiej* Aleksandra Spyry (Pszczyna 2017). Wydana dzięki władzom miasta rocznicowa książeczka popularyzuje luterańskie tradycje ziemi pszczyńskiej, w tym rozmiary protestanckiego uczestnictwa w życiu miejscowej wspólnoty.

Warto zaznaczyć, że wśród wydanych publikacji nie znalazło się żadne biograficzne opracowanie z prawdziwego zdarzenia, które przypomniłoby rodzimą postać wartą poznania, a tym samym upamiętnienia. Na tle opublikowanych prac z zakresu konfesyjnej przeszłości stanowi to zapewne wyzwanie na dalsze lata, a także trud badawczy do podjęcia przez kolejnych autorów.

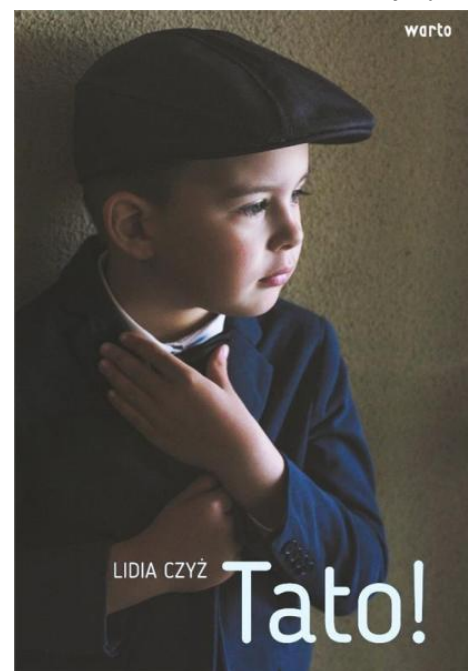
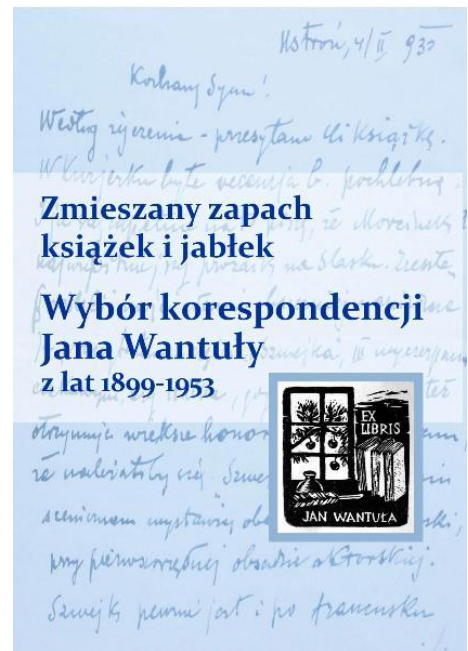

⁸ Specjalnie utworzony został Szlak Matki Ewy, obejmujący miejsca związane z życiem i aktywnością Matki Ewy na terenie bytomskiej dzielnicy – Miechowice, od kościoła Św. Krzyża po „Domek Matki Ewy” (zob. : http://www.swkrzyz.bytom.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=252&Itemid=151 [dostęp 19.10.2018]).

W Roku Reformacji za pośrednictwem wydanych tytułów zaprezentowane zostały tradycje związane z ewangelicyzmem, ukazały się tłumaczenia, przekłady, narracje wydobyte z przeszłości. Do wydanych tekstów należą rozważania najwybitniejszego niemieckiego teologa XX-wieku, twórcy idei tzw. „chrześcijaństwa bezreligijnego”, który sprzeciwiając się nazizmowi zapłacił za swoje przekonania cenę najwyższą. *Naśladowanie* (Katowice 2017) pojawiające się po raz kolejny na polskim rynku wydawniczym prezentuje spuściznę myślową ewangelickiego pastora Dietricha Bonhoeffera (1906-1945) będącego w dalszym ciągu inspiracją dla myślicieli, współczesnych teologów i twórców. Staraniem lokalnych bibliotek opublikowane zostały wspomnienia niemieckiego pastora Arthura Rhodego (1868-1967), który pełnił posługę wśród polskich wiernych na terenach południowej Wielkopolski, trwających przy swoich religijnych tradycjach w wielkopolskich strukturach Kościoła Ewangelicko-Unijnego (w okolicach Odolanowa, Ostrowa i Ostrzeszowa). Wspomnieniowe pozycje z okresu pastorskiej posługi wzbogacają wiedzę lokalną w nawiązaniu do wielowyznaniowych tradycji regionu. Opublikowana również została korespondencja Jana Wantuły (1877-1953), ewangelickiego działacza z Ustronia, bibliofila, pisarza, ojca powojennego biskupa Kościoła luterńskiego w Polsce, ks. Andrzeja Wantuły. Rozliczna korespondencja znanego w środowisku ewangelików działacza, opublikowana w zbiorze *Zmieszany zapach książek i jabłek* (Ustron, Katowice 2017), stanowi cenny przyczynek do znajomości kultury cieszyńskich ewangelików, przybliżając jednocześnie sylwetkę autora. W załączonym zestawieniu znajdują się również inne przypominane teksty, w tym związane z luteranizmem mazurskim czy wielkopolskim.

Literatura konfesyjna, służąca pielęgnowaniu konfesyjnych praktyk religijnych, jest kolejną wyróżnioną grupą tytułową. W 2017 roku ukazały się kolejne tomy kazań ewangelickich duchownych – *Okruchy Bożego Słowa* (Kraków 2017) ks. Romana Miklera (1949-2012), proboszcza parafii ewangelickiej w Krakowie oraz *Dzieje tęsknoty* (Katowice 2017) ks. prof. Manfreda Uglorza, bibliisty, autora rodzimej biografii Lutra, a także wielu innych prac teologicznych. Wydawnictwo „Warto” wzorem wcześniejszych inicjatyw⁹ opublikowało *Codziennik kobiet* (Dziegielów 2017), zbiór rozważań wspierających codzienną lekturę Biblii, spisanych przez autorki luteranki, zarazem kobiety uczestniczące w życiu Kościoła oraz udzielające się na wielu płaszczyznach konfesyjnej aktywności. Warto wspomnieć również o współczesnym przekładzie pieśni z *Cinthary sanctorum* ks. Jerzego Trzanowskiego (1592-1967), luterńskiego kancjonału używanego przez polskich i czeskich wiernych na Śląsku Cieszyńskim, w ciągu kilku stuleci. Dawne luterzańskie psalmy przybliżył polskim współczesnym odbiorcom Zbigniew Machej, poeta, tłumacz, pisarz zafascynowany twórcą *Cithary...* (*Pieśni duchowe*, Cieszyn 2017)¹⁰.

Luterzańską powieść reprezentuje Lidia Czyż, znana szczególnie w cieszyńskim środowisku współwyznawców. Od debiutanckiej powieści *Mocniejsza niż śmierć* (2013) Lidia Czyż opisuje kolejne historie z życia wzięte, dotyczące tematyki wiary, relacji międzyludzkich i tęsknoty za odnalezieniem własnego miejsca na ziemi. W 2017 roku ukazała się już czwarta jej książka – *Tato!* (Dziegielów 2017), ukazująca bohatera, który musi zmierzyć się z prawdą dotyczącą swego pochodzenia, ukrywaną przez rodziców. To zarazem książka o mało znanych wątkach z powojennej przeszłości,

⁹ Wcześniejsze „Warto” opublikowało: *Postylla kobiet* (2013) oraz *Modlitewnik kobiet* (2015).

¹⁰ Zob. A. M. Sokół, *Z promocji tomiku pieśni duchowych z Cithara sanctorum Jerzego Trzanowskiego w przekładzie Zbigniewa Macheja*, strona PTEw: <http://www.ptew.org.pl/2017/10/z-promocji-tomiku-piesni-duchowych-z-cithara-sanctorum-trzanowskiego-w-przekladzie-zbigniewa-macheja/> [dostęp 5.10.2018].

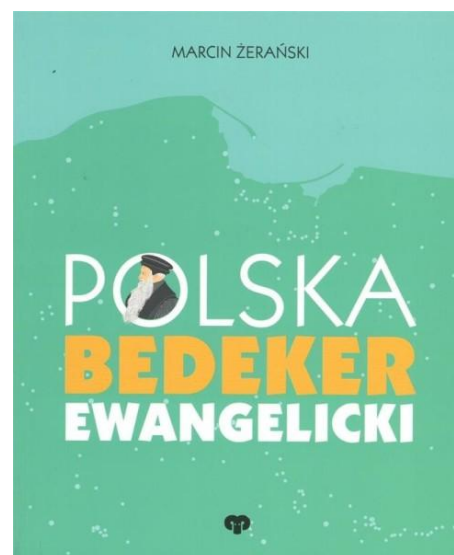
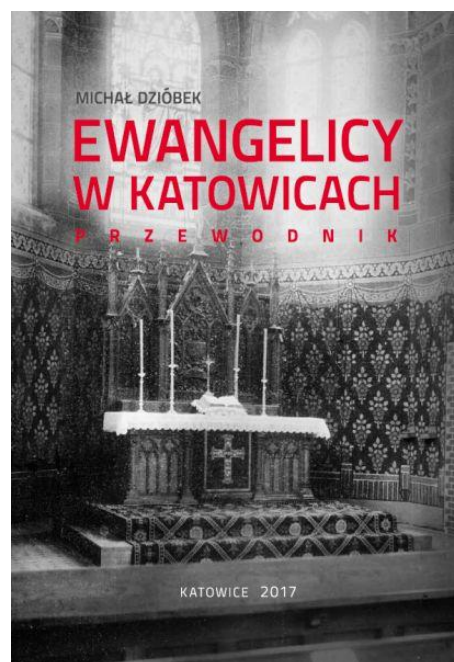
o polsko-niemieckich splecionych losach, o wojennych sierotach ratowanych przez ewangeliczne diakonise, a także o bezkompromisowym zawierzeniu Bogu.

Jubileuszowy Rok uczyły wydawnictwa przewodnikowe. Własny przewodnik prowadzący ewangelickim szlakiem po mieście zyskały Katowice. Publikacja *Ewangelicy w Katowicach* (Katowice 2017), opracowana przez Michała Dzióbka, została wydana przez Muzeum Historii Katowic. W przejrzysto zaprojektowanej, ilustrowanej książce przypomniane zostały zabytkowe miejsca związane z ewangelicką przeszłością miasta, w tym w sposób szczególny zaprezentowana została ewangelicka świątynia, pierwszy murowany kościół wzniesiony na terenie Katowic (Kościół Zmartwychwstania Pańskiego przy ul. Warszawskiej). Albumowa publikacja przedstawia również Kościół Pokoju w Świdnicy, luterancką świątynię powstałą w XVII wieku dzięki wstawiennictwu protestanckiej Szwecji, budowlę, która swoim bogatym barokowym wystrojem wzbudza podziw zwiedzających również obecnie. W *dwoch wymiarach. Przewodnik po Kościele Pokoju w Świdnicy* (Świdnica 2017), w opracowaniu Anety Augustyn, zaprasza czytelników do poznania tego niezwykłego obiektu na mapie dolnośląskich zabytków, w nawiązaniu także do inicjatyw podejmowanych przez świdnicką parafię, działań popularyzujących luterancką obecność na śląskiej ziemi.

Szczególny przewodnik, odsłaniający protestancką przeszłość całego kraju, przybliżający jednocześnie dzieje miast, miasteczek i wielu pomniejszych miejscowości jest autorskim opracowaniem Marcina Żerańskiego, wydawcy opublikowanych wcześniej przewodników ewangelickich (m.in. *Ewangelicy w Cieszynie*, 2009 czy *Ewangelicy w Wiśle* 2010). Opublikowana w jubileuszowym roku autorska książka *Polska. Bedeker ewangelicki* (Cieszyn 2017) zachęca do historycznych i współczesnych wędrówek po kraju, zatrzymując naszą uwagę na miejscach związanych z ewangelikami, ale także innymi protestanckimi wspólnotami, od arian, po braci czeskich czy menonitów. Przewodnik Marcina Żerańskiego pokazuje zachowaną architekturę ewangelicką na terenie Polski, przybliżając jednocześnie dziedzictwo protestanckie często przykryte zapomnieniem, przywracane jednak lokalnej pamięci w postaci szlaków turystycznych, kulturowych czy religijnych.

Wśród pozostałych tytułów warto zwrócić uwagę na opracowania naukowe wydane w ramach serii dotyczących protestantyzmu i kultury protestanckiej. Opublikowane tomy prezentują różnorodność badawczych refleksji poświęconych różnym aspektom protestantyzmu, ocenianego przez badaczy z wielu ośrodków naukowych i uniwersyteckich, m.in. w tomach – *Figura heretyka w nowożytnych sporach konfesyjnych* (Warszawa 2017), *Luteranizm w kulturze Pierwszej Rzeczypospolitej* (Warszawa 2017). Wymienione, jak i inne ujęte w zestawieniu tytuły poszerzają wiedzę o zachowanym ewangelickim dziedzictwie, podlegającym dokumentowaniu i popularyzowaniu w szerszym odbiorze czytelnicznym.

Na końcu zestawienia zamieszczone zostały publikacje dotyczące Kościoła ewangelicko-reformowanego, z uwzględnieniem spuścizny myślowej Jana Kalwina, twórcy teologicznej doktryny Kościoła, określanego także od jego imienia kalwińskim. Zestawienie obejmuje również prace przybliżające dzieje ewangelików reformowanych na ziemiach polskich, w tym wyznawców Jednot Warszawskiej i Wileńskiej, a także wspólnoty braci czeskich pielęgnujących swoje tradycje religijne w obrębie Kościoła reformowanego. Rok Reformacji stał się ponadto inspiracją do upamiętnienia wspólnych reformacyjnych początków obu Kościołów – luteranckiego i ewangelicko-reformowanego, połączonych na ziemiach polskich wspólnotą losów, doświadczeń i współpracy.

Prezentowane poniżej zestawienie obejmuje ponad 80 publikacji wydanych w 2017 roku, poświęconych tematyce reformacyjnej, kulturze luterańskiej oraz zagadnieniom związanym z protestantyzmem, poruszanych przez naukowców, badaczy i znawców tematu. Zaprezentowany podział uwzględnia specyfikę tytułów opublikowanych w Roku Reformacji, podkreślających wagę wydarzeń sprzed 500 lat, przedstawiających reformacyjne dziedzictwo, ale uwzględniających również dzieje Kościołów ewangelickich na ziemiach polskich oraz dorobek kulturowy ewangelików przypomniany w wymiarze lokalnym lub regionalnym. Przedstawione pozycje były publikowane przez samych zainteresowanych, w tym parafie ewangelickie z różnych części kraju, ale także przez wydawnictwa ogólnopolskie, instytucje naukowe, muzea czy biblioteki. Zebrane tytuły świadczą zarazem o różnorodności wydawców jubileuszowych publikacji, które służą również odkrywaniu lokalnej przeszłości, w tym reformacyjnych tradycji poszczególnych regionów czy miejscowości. Opublikowane książki, okazale wydane albumy czy pamiątkowe opracowania rocznicowe pozostaną świadectwem obchodów rocznicy 500-lecia Reformacji. Jubileusz stworzył ponadto okazję do przedstawienia reformacyjnego dorobku szerszemu gronu czytelników, inspirował do pokazania kulturowego dziedzictwa Reformacji, tradycji i wartości pielęgnowanych przez spadkobierców Lutra.

Można dodać ponadto, że poza książkami reformacyjnej tematyce poświęcone zostały również specjalnie opublikowane pisma lub dodatki do gazet, w tym: „Fabryka Silesia. Kwartalnik” 2017, nr 3 (500 lat Reformacji)¹¹; „Tygodnik Historyczny. Ale historia” 2017, nr 44, (500 lat Reformacji. Przewrót Marcina Lutra), dodatek do „Wyborcza”; „Tygodnik Powszechny 2017, nr 44, dodatek specjalny „Reformacja. 500 lat”; „Polityka”, dodatek „Pomocnik Polityczny” 2017, nr 4 (Marcin Luter i reformacja. 500 lat protestantyzmu).

Zestawienie bibliograficzne książek ewangelickich wydanych w 2017 roku.

Katalogi powystawowe

- Czytaj i osądź czystym sercem. Wystawa ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie w ramach ogólnopolskich obchodów 500 lat Reformacji, zorganizowana we współpracy z Kościołem Ewangelicko-Augsburskim w RP, Warszawa, 20-29 października 2017 = Read and judge with a pure heart. An exhibition from the collection of the University of Warsaw Library as part of the nationwide celebration of the 500 years of the Reformation, organised in cooperation with the Evangelical Church of the Augsburg Confession in Poland, Warsaw, 20-29 October 2017. Catalogue*, Red. naukowa i koncepcja układu Joanna Milewska-Kozłowska; autorzy haseł katalogowych Elżbieta Bylina i in., Biblioteka Uniwersytecka, Warszawa 2017, ss. 264 (il.).
- Gdańsk protestancki w epoce nowożytnej. W 500-lecie wystąpienia Marcina Lutra*. T. 1, *Eseje*. Pod redakcją Edmunda Kizika i Sławomira Kościelaka, Muzeum Narodowe, Gdańsk 2017, ss. 290 (il.) (Wystawa: Muzeum Narodowe, Gdańsk, 2 listopada 2017 r.-31 stycznia 2018 r.).
- Gdańsk protestancki w epoce nowożytnej. W 500-lecie wystąpienia Marcina Lutra*. T. 2, *Katalog*, Red. naukowa Piotr Paluchowski, Agata Larczyńska, Monika Płuciennik], Muzeum Narodowe, Gdańsk 2017, ss. 395 (il.) (Wystawa: Muzeum Narodowe, Gdańsk, 2 listopada 2017 r. - 31 stycznia 2018 r.).
- Izabella Wójcik-Kühnel: *Anioł Miłosierdzia wśród dymów i mgły. O życiu dymów i mgły*, Regionalny Instytut Kultury Instytucja Kultury Województwa Śląskiego, Katowice 2017, ss. 108 (il.) (Publikacja towarzysząca wystawie: Ubogim i cierpiącym ku pomocy. Matka Ewa - wiara i życie).
- Leszek Żurek: *Lutry. Dokument wyobrażony = imagined documentary*. Redaktor Małgorzata Taraszkiewicz-Zwolicka; przekład na język angielski Marta Skibińska, Magdalena Żółkiewicz, Muzeum Narodowe; Leszek Żurek, Gdańsk, Rumia 2017, ss. 87. (Wystawa: Muzeum Narodowe w Gdańsku - Gdańska Galeria Fotografii, 12 listopada 2017 r.-30 stycznia 2018 r.).

¹¹ Zob. recenzja jubileuszowego numeru „Fabryka Silesia”, strona PTEw: http://www.ptew.org.pl/wp-content/uploads/2017/09/rec_fabryka-silesia_2017.pdf [dostęp 5.10.2018].

- Moda na Cranacha*. Pod red. Ewy Houszki i Marka Pierzchały, Muzeum Narodowe, Wrocław 2017, ss. 231 Il.) (Wystawa: Muzeum Narodowe, Wrocław, 31 października-30 grudnia 2017 r.).
- Oblicza Reformacji w dokumencie*. Aranżacja wystawy i tekst katalogu Mieczysława Chmielewska; fotografie Ryszard Bacmaga, Archiwum Państwowe, Wrocław 2017, ss. 40 (il.) (Wystawa zorganizowana przez Archiwum Państwowe we Wrocławiu z okazji 500-lecia Reformacji, 7-21 grudnia 2017 r.).
- Pod znakiem róży nad Białą*. Teksty, oprac. i wybór materiału Piotr Kenig, Grzegorz Madej; red. Iwona Purzycka; tłum. na język niemiecki Ewa Henschel, Horts Henschel, Piotr Kenig; tłum. na język angielski Karolina Stupnicka, Muzeum Historyczne, Bielsko-Biała 2017, ss. 41 (il.) (Katalog do wystawy z okazji 500-lecia reformacji, Muzeum Historyczne w Bielsku-Białej, 17 czerwca-30 października 2017).
- Radom trzech wyznań. Historia miasta od zaborów do wybuchu II wojny światowej*. Teksty i oprac. Ewelina Majsterek i Dorota Kitlas; Archiwum Państwowe w Radomiu, Archiwum Państwowe, Radom 2017, ss. 123 (il.) (Wystawa: Archiwum Państwowe, Radom, 24 listopada 2017 r. [wystawa z okazji 500-letniej rocznicy Reformacji]).
- Reformacja w Toruniu. Wpływ kultury ewangelickiej na rozwój miasta. Katalog wystawy w Muzeum Okręgowym w Toruniu, 9 czerwca-15 października 2017 r.* Red. Joanna Arszyńska, Liliana Lewandowska, Aleksandra Mierzejewska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika; Biblioteka Uniwersytecka, Toruń [2017], ss. 286 (il.) (Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu).
- Verbum Domini manet in aeternum. Protestantkie budownictwo kościelne epoki nowożytnej w Europie. Katalog wystawy = Early modern protestant church architecture in Europe. Exhibition catalog.* Red. katalogu Jan Harasimowicz, Urszula Bończuk-Dawidziuk, Anna Michalska; tłum. Tadeusz Szałamacha, Robert Pritchard, Oficyna Wydawnicza Atut - Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2017, ss. 126 (il.).
- "Warownym grodem jest nasz Bóg". W 500. rocznicę ogłoszenia tezy Marcina Lutra*. Red. tekstów Małgorzata Iżykowska; tłum. Tekstów Małgorzata Blach-Margos, Archiwum Państwowe, Opole 2017, ss. 24 (il.) (Wystawa : Archiwum Państwowe Opole, 2017).

Wydawnictwa jubileuszowe – refleksje nad Reformacją

- Barański Łukasz, Sojka Jerzy: *Reformacja*. T. 2, Historia i teologia luteranckiej odnowy Kościoła w Niemczech w XVI wieku. Cz. 2, Wydawnictwo Augustana, Bielsko-Biała, 2017, ss. (Biblioteka 500 lat Reformacji).
- Dziedzictwo kulturowe Reformacji w perspektywie polskiej i europejskiej. W 500-lecie wystąpienia Marcina Lutra. V Międzynarodowy Kongres Religioznawczy: Religie w dialogu kultur, Reformacja - Dialog - Kultura, 14-16 września 2017, Toruń*. Red. Krzysztof Pilarczyk; współpraca Wojciech Gajewski; Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Wydział Historyczny Uniwersytetu Gdańskiego, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu., Wydawnictwo Antykwa, Kraków 2017, ss. 292 (il.).
- Dziedzictwo reformacji. Wymiar społeczno-kulturowy = The legacy of the reformation. Socio-cultural dimension*. Red. Piotr Stawiński; Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Wydaw. Naukowe UP, Kraków 2017, ss. 242. (Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis 236) STUDIA SOCIOLOGICA NR 9 VOL. 2 (2017).
- George J.: *List Jana do świata czyli Kopernikański przewrót religii*, Wydawnictwo Poligraf, Brzezia Łąka 2017, ss. 489. (Na okładce: 500 lat Lutra).
- Kościół, Biblia i zaangażowanie publiczne. Światowa Federacja Luterancka wobec jubileuszu 500 lat Reformacji*. Tłum. Monika Mendroch; red. merytoryczna Komitet Krajowy Światowej Federacji Luteranckiej, Wydawnictwo Warto, Dziegielów 2017, ss. 159 (Na okł.: dokumenty studyjne).
- Noll Mark A.: *Protestantyzm*. Tłum. Maciej Potz, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017, ss. 176 (il) (Krótkie Wprowadzenie ; 2).
- Od konfliktu do komunii. Luterancko-katolickie wspólne upamiętnienie Reformacji w 2017 roku. Raport Luterancko-Rzymskokatolickiej Komisji Dialogu ds. Jedności: wspólna modlitwa*. Tłum. Dariusz Bruncz, Wydanie 2., popr. i uzupełnione, Wydawnictwo Warto, Dziegielów 2017, ss. 149.
- Tasak Włodzimierz: *Reformacja. Sukces czy porażka?*, Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa 2017, ss. 405.

Prace dotyczące Lutra

- Duda Sebastian: *Reformacja. Rewolucja Lutra*, Helion, Gliwice 2017, ss. 392 (il.). (Editio Historia)
- Ferdek Bogdan: *O odpustach 500 lat później. Ekumeniczna lektura 95 tez ks. dr. Marcina Lutra*, Tum Wydawnictwo i Drukarnia Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 2017, ss. 167.
- Lisiecki Paweł: *Luter. Ciemna strona rewolucji*, Fronda PL, Warszawa 2017, ss. 319 (il.).
- Luter Marcin: *Drogowskazy chrześcijanina na każdy dzień. Wybór z pism i kazań reformatora*, Tłum. Stefan Koziół, Wydawnictwo "Warto", Dziegieleń 2017, ss. 399.
- Marcina Lutra myśli (nie)znane*. Wybrał i przełożył Kamil Basiński; rysunki Andrzej Mleczo, Wydawnictwo Poligraf, Brzezia Łąka 2017, ss. 103 (Tekst równoległy w języku polskim, niemieckim)
- Mowy stołowe wygłaszane przez Marcina Lutra podczas domowych dysput z przyjaciółmi*. Cz. 3, Tłum. z języka niemieckiego Anna Nowakowska; red. merytoryczno-teologiczna Krzysztof Rzońca; oprac. biograficzne Aleksandra Rzońca, Kampu - Spółdzielnia Socjalna, Kraków 2017, ss. 31.
- Pettegree Andrew: *Marka Luter. Rok 1517, druk i początki Reformacji*. Tłum. Mikołaj Denderski, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2017, ss. 398 (il.) (Seria Historyczna ; 29)
- Roper Lyndal: *Marcin Luter. Prorok i buntownik*. Tłum. Maciej Potz i Lucyna Chmielewska; red. naukowa Marcin Hintz, Jarosław Płuciennik, Jerzy Sojka, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, ss. 498 (il.).
- Schilling Heinz: *Marcin Luter. Buntownik w czasach przełomu*. Przekład Jerzy Kałużny, współpraca Małgorzata Kałużna; Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2017, ss. 697 (il.). (Poznańska Biblioteka Niemiecka; 44)
- Sojka Jerzy: *Czytanie reformatora. Marcin Luter i jego pisma*. T. 2, Wydawnictwo „Luteranin”, Wisła 2017, ss. 252.

Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce

- 500 lat Reformacji w Polsce*. Red. Ciecieląg Paweł, Józwiak Ewa, Godfrejów-Tarnogórska Agnieszka, ze sp. aut. Bruncz Paweł i in. Główny Urząd Statystyczny, Kościół ewangelicko-Augsburski; Kościół Ewangelicko-Reformowany, Warszawa 2017, s. 219 (il. kolor.).
- Kłaczkow Jarosław: *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1918-1939*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2017, ss. 295 (il.).
- Luterański katechizm dla dorosłych*. Pod red. Bożeny Giemzy i Marcina Hintza; aut. Łukasz Barański i in., Wydawnictwo Warto, Dziegieleń 2017, ss. 243. (Na okładce podtytuł: Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce).

Historia ewangelicyzmu na ziemiach polskich

- Kaucz Maria: *Ewangelickie varia nowodworskie i... nie tylko*. [Vol] 1, nakład autora, Warszawa 2017, ss. 127 (il.).
- 500 lat Reformacji na Górnym Śląsku*. Pod red. Waława Gojniczka i Ryszarda Kaczmarka, Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej; Frodo, Katowice, Bytom 2017, ss. 382 (il.).
- Reformacja. Europa - Polska - Wielkopolska – Szamotuły. Zbiór studiów*. Pod redakcją Małgorzaty Grzywacz, Muzeum - Zamek Górków, Szamotuły 2017, ss. 224 (il.). (Materiały z konferencji naukowej, 22 września 2017 r., Szamotuły).
- Reminiscencje Reformacji. Prusy - Mazury 1517-2017*. Pod redakcją Rudolfa Bażanowskiego i Beaty Waławik, Archiwum Państwowe, Olsztyn 2017, ss. 239 (il.). (Prace Historyczno-Archiwalne Archiwum Państwowego w Olsztynie; Dziedzictwo Warmii i Mazur; t. 2), Materiały z konferencji naukowej, 12-13 października 2017 r., Olsztyn.
- Spadkobiercy Reformacji. Ewangelicy w Lublinie i na Lubelszczyźnie (historia, kultura, ekonomia, literatura) = Erben der Reformation. Protestanten in Lublin und Lubliner Land (Geschichte, Kultur, Wirtschaft, Literatur*. Red. naukowa Grzegorz Brudny i in., Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2017, ss. 422 (il.) (Źródła i Monografie / Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II ; 455)
- Szultka Zygmunt: *Szkolnictwo wiejskie na Pomorzu Zachodnim od reformacji do początku XIX wieku*, Akademia Pomorska w Słupsku, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej, Słupsk 2017, ss. 243.

- Umbra transit lux permanet. Ewangelicy na Górnym Śląsku na przestrzeni wieków.* Pod red. naukową Joanny Lusek, Muzeum Górnośląskie, Bytom 2017, ss. 606.
- W 500-lecie Reformacji (1517-2017). Z dziejów kościołów ewangelickich w dawnych Prusach Królewskich i Książęcych. 1, Tereny dawnych Prus Królewskich.* Red. naukowa Jarosław Kłaczek, Grzegorz Jasiński, Piotr Birecki, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, ss. 577 (w tym kolor.).
- W 500-lecie Reformacji (1517-2017). Z dziejów kościołów ewangelickich w dawnych Prusach Królewskich i Książęcych. 2, Tereny dawnych Prus Książęcych.* Red. naukowa Jarosław Kłaczek, Grzegorz Jasiński, Piotr Birecki, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, ss. 835 (il.).
- Wąs Gabriela: *Reformacja i władza. Reformy chrześcijaństwa w nurcie reformacji a spory o władzę na Śląsku w XVI i w pierwszym dwudziestoleciu XVII wieku*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2017, ss. 406.
- Wszystko osiąga się przez nadzieję. Kulturowe dziedzictwo Reformacji na Śląsku.* Red. nauk. Łukasz Galusek, Muzeum Śląskie, Katowice 2017, ss. 251.

Parafie

- Cieślak Michał: *Dzieje Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Rybniku.* Posłowie Dawid Keller, Muzeum w Rybniku; Oberschlesisches Landesmuseum, Rybnik, Ratingen 2017, ss. 299.
- Ewangelicki kościół Świętej Trójcy w Warszawie. Na jubileusz 500 lat Reformacji, 240-lecie położenia kamienia węgielnego tego kościoła, 210-lecie śmierci Simona Gottlieba Zuga.* Red. naukowa Karol Guttmejer, Parafia Ewangelicko-Augsburska Świętej Trójcy, Warszawa 2017, ss. 203 (il.).
- Hause Paweł: *Ewangelicy w Kętrzynie*, Miejska Biblioteka Publiczna im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Kętrzyn 2017, ss. 52.
- Panuś Marek: *Matka górnośląskich zborów. Parafia ewangelicka w Tarnowskich Górach w latach 1742-1945*, Parafia Ewangelicko-Augsburska; Drukpol, Tarnowskie Góry 2017, ss. 142 (il.).
- Poźniak Grzegorz: *Katalog organów w kościołach ewangelickich Opolszczyzny*, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UO, Opole 2017, ss. 96 (il.) (Muzykologia Opolska. Studia i Materiały ; 2)
- Wojak Leopold: *Kronika Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Częstochowie.* Pod redakcją Bartosza Kapuściaka, Parafia Ewangelicko-Augsburska, Częstochowa 2017, ss. 143 (il.).

Portrety ewangelików

- Zob. także *Anioł Miłosierdzia wśród dymów...* (katalogi powystawowe)
- Jóźwiak Ewa: *Sachsowie. Polacy z wyboru*, Wieluńskie Towarzystwo Naukowe, Wieluń, ss. 241 (Biblioteka Wieluńskiego Towarzystwa Naukowego; t. 25).
- Powołane.* Zespół redakcyjny Emil Gajdacz, Bożena Giemza, Joanna Rączkowiak, Wydawnictwo "Warto", Dziegielów 2017, ss. 279.
- Spyra Aleksander: *10 portretów ewangelików zasłużonych dla ziemi pszczyńskiej*, Burmistrz Pszczyny; Towarzystwo Miłośników Ziemi Pszczyńskiej, Pszczyna 2017, ss. 82.
- Szymańska Kamila: *Martin Adelt (1685-1772). Z dziejów parafii luterańskiej w Śmiglu*, Urząd Miejski, Śmigiel 2017, ss. 62.

Dorobek ewangelickich autorów

- Bonhoeffer Dietrich: *Naśladowanie*, Wyd. 2 popr., Wydawnictwo CLC, Katowice 2017, ss. 284.
- Heermann Johann: *Szlachetna sztuka druku.* Przekład Marcin Błaszczkowski; posł. Kamila Szymańska, Marcin Błaszczkowski, Urząd Miasta Leszno; Parafia Ewangelicko-Augsburska, Leszno 2017, ss. 76.
- Królczyk Adam: *Katolik i ewangelik lub Różnica Kościoła katolickiego od ewangelickiego podług symbolicznych ksiąg tychże Kościołów we świetle Pisma Świętego przez A. K. kaznodzieję ewangelickiego.* Do druku podała Małgorzata Szymańska-Jasińska; wst. poprzedził Grzegorz Jasiński, Oficyna Wydawnicza „Retman”, Dąbrówno 2017, ss. 52.
- Nowo wydany kancjonał mazurski z 1741 roku, wraz z publikacją towarzyszącą: Jasiński Janusz, Malłek Janusz: Kancjonał mazurski. Przedwczoraj, wczoraj, obecnie*, Olsztyn 2017, ss. 141.

Rhode Arthur¹²: *Adelnauer Erinnerungen. Miasto Odolanów i region ostrowski we wspomnieniach ewangelickiego pastora*. Oprac. i wstęp Jarosław Biernaczyk; przekł. i posłowie Roman Dziergwa, Biblioteka Publiczna im. Stefana Rowińskiego; Biblioteka Publiczna Gminy i Miasta, Ostrów Wielkopolski, Odolanów 2017, ss. 328 (il.).

Rhode Arthur: *Ostrowoer Erinnerungen = Wspomnienia ostrowskie*. Oprac. Jarosław Biernaczyk; przekł. i red. tekstów uzupełniających Roman Dziergwa, Wydanie 2., rozszerz. i uzup., Biblioteka Publiczna im. Stefana Rowińskiego, Ostrów Wielkopolski 2017, ss. 400 (il.).

Zmieszany zapach książek i jabłek. Wybór korespondencji Jana Wantuły z lat 1899-1953. Wybór, opracowanie naukowe i przedmowa Katarzyna Szkaradnik, Galeria na Gojach – Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Ustroń – Katowice 2017, ss. 516.

Literatura religijna

Codziennik kobiet. Pod red. Aleksandry Błahut-Kowalczyk i Katarzyny Rudkowskiej, Wydawnictwo Warto, Dzięgielów 2017, ss. 424.

Czembor Henryk: *Tylko Chrystus*, Interfon; Henryk Czembor, Cieszyn, Ustroń 2017, ss. 63.

Lorek Piotr: *Bóg bez brody*, Wydawnictwo Warto, Dzięgielów 2017, ss. 133.

Mikler Roman: *Okruchy Bożego Słowa. Zbiór kazań*, Parafia Ewangelicko-Augsburska, Kraków 2017, ss. 336.

Psalmi polskie czasu reformy. Tetrapla łódzka na 500 lat Reformacji. Wydali Danuta Kowalska, Krystyna Płachcińska, Jarosław Płuciennik; wstęp napisał Jarosław Płuciennik, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017, ss. 767 (Zawiera: Księga Psalmów Biblii brzeskiej. Psalterz Dawidów przekładania Jana Kochanowskiego. Psalterz Dawidów Jakuba Wujka. Księga Psalmów Biblii gdańskiej).

Tranoscius Georgius: *Pieśni duchowe. Z kancjonału "Cithara sanctorum"*. Z jęz. czeskiego przeł. oraz Siedem peregrynacji w poszukiwaniu poety Georgiusa Tranoscusa przeprowadził i dodatek dołączył Zbigniew Machej, Oficyna Efemeryczna; Offsetdruk i Media, Cieszyn 2017, ss. 223.

Uglorz Manfred: *Dzieje tęsknoty (kazania na 4. rząd perykop)*, "Głos Życia" Parafii Ewangelicko-Augsburskiej, Katowice 2017, ss. 373.

Powieść

Czyż Lidia: *Tato!*, Wydawnictwo Warto, Dzięgielów 2017, ss. 199.

Przewodniki po ewangelickich miejscach

Augustyn Aneta: *W dwóch wymiarach. Przewodnik po Kościele Pokoju w Świdnicy = In two dimensions. A guide to the Church of Peace in Świdnica = In zwei Dimensionen : ein Wegweiser durch sie Friedenskirche in Schweidnitz*. Tłum. Emilia Magdalena Staniek, Sonja Stankowski, Parafia Ewangelicko-Augsburska, Świdnica 2017, ss. 94 (il.).

Donath Matthias, Dannenberg Lars-Arne, Roth Harald: *Ewangelickie dziedzictwo w Europie Środkowej i Wschodniej. Miejsca związane z ewangelicką kulturą i historią w Polsce, Rosji, Czechach, Rumunii, na Słowacji i Węgrzech*. Tłum. Joanna Kodzik i Magdalena Gebala, Niemieckie Forum Kultury Europy Środkowej i Wschodniej, Potsdam [2017], ss. 60 (il.).

Dzióbek Michał: *Ewangelicy w Katowicach. Przewodnik*, Muzeum Historii Katowic, Katowice 2017, ss. 136 (il.).

Żerański Marcin: *Polska. Bedeker ewangelicki, Pracownia na Pastwiskach*, Cieszyn 2017, ss. 288 (il.).

Pozostałe zagadnienia

Figura heretyka w nowożytnych sporach konfesyjnych. Red. naukowa Alicja Bielak, Wojciech Kordyżon, Uniwersytet Warszawski. Wydział „Artes Liberales”; Truskaw; Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa -

¹² W 2004 r. ukazała się pierwsza publikacja zawierająca wspomnienia byłego superintendenta Kościoła unijnego w Wielkopolsce Arthura Rhode (1868-1967): A. Rhode, *Schildberger Erinnerungen = Wspomnienia ostrzeszowskiego pastora*. Szkic biogr., oprac. przypisów Marek Rezler; wspomnienie rodzinne Gotz Urban; oprac. i przekł. [z niem.] tekstów Roman Dziergwa; przekł. sonetów Teresa Piskol, Poznański Klub Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Ostrzeszowskiej, Poznań 2004, ss. 246.

Global Scientific Platform, Warszawa, Jasło 2017, ss. 412. (Reformacja w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej; t. 5)

Kociumbas Piotr: *Kancjonały luteranckiego Gdańska 1587-1810. Studium nad źródłami lokalnej niemieckiej pieśni kościelnej*, Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa - Global Scientific Platform, Warszawa, Jasło 2017, ss. 721 (il.). (Reformacja w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej; t. 6)¹³

Luteranizm w kulturze Pierwszej Rzeczypospolitej. Red. naukowa Katarzyna Meller, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017, ss. 393. (Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w dialogu z Europą: hermeneutyka wartości ; t. 8)

Prawo Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Komentarz. Autorzy Dawid Binemann-Zdanowicz i in.; red. Jakub Cebula, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2017, ss. XXI, 1191. (Komentarze Becka)

Spotkanie Bonhoeffera z Lutrem. Międzynarodowe Dni Bonhoefferowskie w Szczecinie, 09-11 czerwca 2017. Red. Sławomir Sikora, Izabela Sikora; tłum. tekstów na niemiecki Małgorzata Korzeb, Anna Grendziak, Irena i Artur Strużyńscy, Wydawnictwo Hogben; Parafia Ewangelicko-Augsburska "Świętej Trójcy", Szczecin 2017, ss. 100.

Ziemia skrywa kości". Zapomniane krajobrazy pamięci - cmentarze protestanckie w Wielkopolsce po 1945 roku. Pod redakcją Jerzego Kołackiego i Izabeli Skórzyńskiej, Instytut Historii UAM, Poznań 2017, ss. 429. (Materiały z konferencji naukowej, 26-27 lutego 2016 r., Poznań).

Prace dotyczące przeszłości Kościoła ewangelicko-reformowanego

500 lat Reformacji w Polsce. Red. Ciecieląg Paweł, Józwiak Ewa, Godfrejów-Tarnogórska Agnieszka, ze sp. aut. Bruncz Paweł i in. Główny Urząd Statystyczny, Kościół ewangelicko-Augsburski; Kościół Ewangelicko-Reformowany, Warszawa 2017, s. 219 (il. kolor.).

Bahlcke Joachim: *Kalwinizm i Jednota braci czeskich w Europie Środkowej i Środkowo-Wschodniej. Studia na temat społecznego i kulturowego znaczenia wyznania reformowanego w okresie wczesno nowożytnym*. Red. tomu Roman Mnich; Pracownia Comeniologii i Badań Interdyscyplinarnych Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Deutsche Comenius-Gesellschaft, Deutsche Comenius-Gesellschaft; Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego Stowarzyszenie, Berlin, Siedlce 2017, ss. 270. (Labyrinthi ; t. 4)

Cherner Ewa: *Słownik biograficzny duchownych ewangelicko-reformowanych. Jednota Litewska i Jednota Wileńska 1815-1939*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 2017, ss. 451 (il.).

Kalwin Jan: *Zasady religii chrześcijańskiej. Natura ludzka. Uświęcenie*, Tymbes, [Tymbark] 2017, ss. 70. (tł. z łaciny).

Leszczyński Rafał M.: *Jan Kalwin. Studia nad myślą Reformatora*, Pismo Religijno-Społeczne Jednota, Warszawa 2017, ss. 227. (Biblioteka Jednoty)

Leszczyński Rafał Marcin: *Ojcowie Reformacji i filozoficzne wątki ich teologii*, Wydawnictwo "Nowe Spojrzenia", Warszawa 2017, ss. 188.

Whitte John: *Reformacja praw. Prawo, religia i prawa człowieka w kalwinizmie u progu nowoczesności*. Przeł. Maciej Dybowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017, ss. XXII, 442. (Tytuł oryginału: The reformation of right : law, religion and human rights in early modern Calvinism).

¹³ Zob. także: P. Kociumbas, *Słowo miastem przepojone. Kantata okolicznościowa w osiemnastowiecznym Gdańsku*, Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2009, ss. 664 (il. kolor.) (Wydanie Specjalne Orbis Linguarum; vol. 89).